

УДК 378.14

*Ситняківська С. М.,
к. пед. н., доцент кафедри
соціальної педагогіки
та педагогічної майстерності,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка*

БІЛІНГВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті проаналізовано процес становлення та розвитку білінгвальної освіти. Доведено необхідність впровадження і представлено специфіку організації вивчення фахових дисциплін білінгвальним методом.

Ключові слова: білінгвальна освіта, полілінгвізм, мультилінгвізм, білінгвальне навчання.

В статье проанализирован процесс становления и развития билингвального образования. Доказана необходимость внедрения и представлена специфика организации изучения профессиональных дисциплин билингвальным методом.

Ключевые слова: билингвальное образование, полилингвизм, мультилингвизм, билингвальное обучение.

The paper analyzes the process of formation and development of bilingual education. The necessity of implementation the bilingual education is proved. In the article the specific principles of organization the studying of professional subjects by bilingual method are presented.

Keywords: bilingual education, polilingvizm, multilingualism, bilingual teaching.

Модернізація освіти, що відбувається на сучасному етапі в нашій країні, пов'язана, у першу чергу, з якісним оновленням змісту освіти та забезпеченням її мультикультурного характеру з огляду на процеси, які спрямовані на інтеграцію трудового потенціалу України на європейські країни. Національна політика підготовки галузевих фахівців, які б визнавались іншими державами та були конкурентоспроможними на сучасному ринку праці, зазнала значних позитивних змін, особливо щодо рівня вивчення іноземних мов загалом та іноземних мов за фахом підготовки зокрема. Підтвердженням цього є приєднання України до рішень Сорбонської (Париж, 1998) та Болонської (Болонья, 1999) декларацій, що проголосили створення єдиного європейського освітнього простору, в якому національні ідентичності можуть взаємодіяти та зміцнюватися на користь держав Європи, їх учнів, студентів і громадян загалом. У межах цих Декларацій Європейською Комісією визначені головні напрями дій держав щодо мовної освіти (Брюссель, 2002), які були підтримані і нашою країною: поширення практики вивчення мов упродовж усього життя людини; підвищення рівня ефективності мовної освіти; мовна підготовка фахового спрямування в учбових закладах усіх рівнів; створення сприятливих умов для вивчення сучасних мов [1]. Однак, якщо викладанню іноземної мови загального вжитку у вищих навчальних закладах приділяється достатньо велика увага, то мова професійного спрямування, або білінгвальна підготовка, почала культивуватися лише нещодавно. Варто зауважити, що появу нового типу освіти – білінгвальної – спричинили світові глобалізаційні процеси та науково-технічний прогрес. Тому для України як європейської країни процес розповсюдження білінгвального навчання є неминучим, хоча цей процес супроводжується і великою кількістю проблем, пов'язаних як з організацією такого навчання, так і з визначенням його цілей і оцінкою результатів. При цьому також виникає ціла низка психологічних, організаційних, педагогічних проблем, вирішення яких потребує глибокого наукового обґрунтування та використання вже існуючого позитивного педагогічного досвіду в цій галузі.

Незважаючи на те, що білінгвізм не є розповсюдженою категорією в системі освіти, його теоретичні основи знайшли відображення у працях таких науковців, як Є. М. Верещагіна, М. М. Михайлова, В. Маккея, М. М. Певзнера, І. Турмана, А. Г. Ширіна. Лінгвістичний аспект цієї категорії розкрито у працях Л. Блумфілда, У. Вайнрайха; соціолінгвістичний аспект досліджували В. Д. Бондалетов, У. Вайнрайх, І. Х. Мусін; психологічний – М. В. Імедадзе; Е. Піл, соціологічний –

Б. Спольський, В. Стольтінг; культурологічний аспект – В. В. Сафонова, Ю. А. Сорокін, Я. Шародо; методичний аспект – Л. Г. Кошкурєвич, Р. Байєр, Д. Мон. Але проблема соціально-педагогічного аспекту двомовності та її понятійного апарату досліджена не в повній мірі.

Загалом, історія підготовки фахівців на білінгвальній основі свідчить про те, що ця проблема була актуальною впродовж значного історичного періоду. Так, у Російській імперії ще на початку XIX ст. у дворянських сім'ях не обмежувалися навчанням дітей лише російській мові. Уже на той час знання однієї мови було безперспективним, з точки зору кар'єрного росту на державній службі. Вивчення французької мови у той час було обов'язковим, знання ж німецької чи англійської мов схвалювалося, бо світське, політичне, громадське життя потребувало знання цих мов. Оскільки в суспільстві існував реальний мотивований попит на такого роду фахівців, то вивчення іноземних мов стало однією з головних тенденцій у підготовці дворянина до майбутнього професійного життя. Варто зауважити, що таке навчання здійснювалося за допомогою учителів і гувернерів, але активну участь у набутті знань з іноземної мови брала і сім'я, яка задля поліпшення якості навчання була зобов'язана розмовляти вдома іноземною мовою, створюючи таким чином модель середовища, в якому з часом доведеться виконувати обов'язки майбутньому державному службовцю. Тобто, знання іноземної мови вже на той час виступало засобом, необхідним для досягнення кар'єрного успіху та визнання в суспільстві.

На теренах України періоду XIX – початку XX ст. білінгвальна освіта була досить поширеною на території західної її частини, зважаючи на її довготривале знаходження у складі Австро-Угорської імперії [2].

Слід зазначити, що ідеї полілінгвізму (знання різних мов) культивувалися видатними вченими-педагогами ще з епохи Просвітництва. Особливу увагу вивченню мов приділяв Я. А. Коменський, який розробив власну лінгводидактичну концепцію, за якою освічена людина мала знати декілька мов: рідну мову, мову сусідніх народів, латинську мову, а додатково – грецьку, єврейську та арабську (філософи, лікарі, богослови) [3].

Варто зазначити, що білінгвальною освітою як науковою проблемою активно у світі стали займатися у другій половині XX ст. Актуальність її вивчення за радянських часів визначалася багатонаціональністю колишнього Радянського Союзу (кожна з 15 республік мала свою мову) та бажанням керівництва впровадити російську мову в усі національні школи на величезній території колишнього Союзу.

Слід зазначити, що викладання у навчальних закладах різного типу в цей період велося переважно російською мовою. Російська мова була мовою діловодства, міжнаціонального спілкування. Тому саме в цей період і виникає новий напрям досліджень, присвячений проблемам білінгвізму, – способам конструювання навчального процесу таким чином, щоб використовувати рідну мову та іноземну (російську). Однак, заради справедливості слід зазначити, що російські вчені займалися проблемою двомовності лише з точки зору формування російського білінгвізму (В. В. Аврорін, І. М. Ісаєв, М. М. Михайлов, А. Г. Ширін), а не білінгвізму в широкому розумінні [4].

У цей же період в зарубіжній педагогіці також виділяються течії білінгвального спрямування, зокрема американська (Дж. Фішман, Г. Клос, В. Маккей) і канадська (Дж. Куммінс, Л. Драйгер, Дж. Портер). Ці наукові школи досліджували білінгвальну освіту з метою полегшення інтеграції національних меншин у пануючу культуру. Під впливом таких наукових шкіл у Америці та Канаді в 60-ті роки ХХ ст. було запроваджено двомовне виховання для дітей з етнічних меншин у державних школах [5; 6; 7].

У 90-ті роки ХХ ст. сформувалася європейська наукова школа, яка вивчала білінгвізм з точки зору розуміння та вивчення різних його феноменів, отримання спеціальних знань за допомогою рідної мови та іноземної, полікультурне виховання задля полегшення інтеграції молоді в загальноєвропейське культурне середовище. Досягненням європейської школи вважається розробка теоретичних основ білінгвальної освіти як альтернативного шляху вивчення іноземної мови [4].

В Україні педагогічні дослідження білінгвальної освіти з'явилися нещодавно. Їх поява спричинена загалом тим, що, починаючи з 90-х років ХХ ст., нові соціально-економічні реалії, прагнення інтеграції в європейський простір викликали появу хвилі досліджень, присвячених проблемам формування фахівця-білінгва, а також вивченню зарубіжного досвіду білінгвального навчання та можливостей перенесення такого досвіду на вітчизняну систему освіти, його адаптації з урахуванням наявних соціокультурних умов (А. М. Гусак, Ф. А. Моїсеєва). Однак, варто зауважити, що, не зважаючи на наявність певних результатів у розробці проблеми білінгвізму різними науковими школами вітчизняної та зарубіжної педагогіки, цілісної концепції білінгвальної освіти на цей час не сформовано, а визначено лише певні аспекти цієї проблеми. Не визначено також тип білінгвізму, притаманний освітній сфері.

Загалом, у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі теоретично описані різні типи білінгвізму, що визначені різними критеріями. Одним з найбільше розповсюджених критеріїв для визначення типу білінгвізму прийнято вважати число операційних дій, які виконує білінгв. Однак, якщо білінгвізм за цією системою – це вміння і навички, що дозволяють людині використовувати для спілкування дві мовні системи, то за таким визначенням не зрозумілою є функція людини – бути лише слухачем чи активно спілкуватися.

Видатним російським науковцем Г. М. Верещагіним виділяється рецептивний і репродуктивний білінгвізм. Суттю рецептивного білінгвізму він вважає досягнення знань мови в порівняно короткий термін на основі набутих знань. Основним методичним прийомом, на думку вченого, що приводить до таких знань, вважається пояснення. За такого білінгвізму важливо вміти користуватися словником, знати, як вибрати правильне значення слів, як розпізнавати граматичні структури тощо. Ця методика широко використовувалася в системі класичної освіти царської Росії, при вивченні декількох мов, при цьому основна діяльність учнів була пов'язана з письмовою роботою над текстом. Що стосується усного мовлення, то у цьому випадку варто говорити про репродуктивний білінгвізм, тобто такий тип двомовності, коли білінгв не тільки сприймає текст, а й відтворює прочитане та почуте. Основним прийомом роботи викладача для досягнення репродуктивного білінгвізму вважається не тільки пояснення, але й виконання вправ, творчих завдань, що дозволять учню будувати цілісні висловлювання [8].

Відомі й інші типи білінгвізму, які науковці-дослідники цієї проблеми класифікували за іншими ознаками. Це, в першу чергу, такі типи білінгвізму як супутній, прогресуючий, асиметричний, збалансований, складний, послідовний, діагональний, ранній, функціональний, штучний, природний, горизонтальний, що зароджується, індивідуальний, дитячий, пізній, пасивний, продуктивний, регресуючий, істинний тощо. Серед зазначених найбільш загальними і поширеними типами двомовності вважаються природний і штучний білінгвізми [9].

Слід зауважити, що, з точки зору типологізації білінгвізму, великий період часу найближчою до освітньої сфери вважали класифікацію, запропоновану радянським дослідником двомовності Н. В. Імедадзе, за яким білінгвізм – це використання індивідом двох систем засобів і способів спілкування з метою комунікації при направленості свідомості на предмет мовної діяльності, а не на засоби та способи її формування і формулювання. Н. В. Імедадзе розрізняє чотири типи білінгвізму:

перший тип – це суміщений білінгвізм з домінантною системою рідної мови і системою іноземної мови, що підлягає впливу інтерференції; другий тип – суміщений білінгвізм з двома взаємоінтерферуючими системами; третій тип – координований білінгвізм – з домінантною системою рідної мови і системою іноземної мови, що не підлягає інтерференції, але знаходиться на низькому рівні володіння; четвертий тип – це якісний координований білінгвізм.

Учений запропонував класифікацію рівнів, на яких знаходиться людина, яка вивчає іноземну мову:

- уміння формування та формулювання думки за допомогою рідної мови з подальшим перекладом висловлювання на нерідну мову – нижній рівень;

- здатність формування думки засобами рідної мови з подальшим її формулюванням засобами нерідної мови – проміжний рівень;

- уміння формування і формулювання думки відразу за допомогою нерідної мови – рівень білінгвального існування [10].

Однак, для сучасного етапу визначення білінгвізму, запропоноване Н. В. Імедадзе є дещо застарілим, зважаючи на прогресивні соціокультурні перетворення, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності, в тому числі і в освітній сфері. Варто також додати, що Н. В. Імедадзе розглядав білінгвізм з точки зору багатомовності бувшого Радянського Союзу, в сучасному ж вимірі розвитку Української держави й орієнтації її економічної та соціальної політики на Європейську співдружність білінгвізм доречно розглядати як елемент професіоналізму, який надасть можливість інтеграції спеціалістів до європейського простору, а не полегшить взаємодію різних національностей у межах однієї держави, як це було в колишньому Радянському Союзі.

Саме тому на початку XXI ст. виникла нагальна потреба знову повернутися до проблеми білінгвізму та навіть мультілінгвізму (*multilingualism* – англ. мультілінгвізм, полілінгвізм), хоча слід відзначити, що перші публікації з проблематики цього наукового явища з'явилися ще в 60-ті роки XX ст. (*V. Vildomec “Multilingualism”*), однак особливої гостроти проблема його впровадження у початковий процес набула саме в 90-ті роки, після проголошення незалежності України. У цей період наша держава почала орієнтуватися на європейський шлях розвитку, в тому числі і в системі освіти, а в європейських країнах, як відомо, на цей час уже утвердилась парадигма мультикультурної освіти і виховання. Знання декількох мов стало державною політикою в галузі освіти переважної більшості європейських країн (Франція, Голландія, Швейцарія, Люксембург, Бельгія, Швеція, Фінляндія та ін.) [1]. У зв'язку

з цим у 1997 р. Радою Європи був прийнятий документ “Сучасні мови: вивчення, навчання, оцінка. Загальноєвропейська компетенція”, направлений на усунення мовних бар’єрів між країнами. Цим документом визначались цілі, завдання та зміст вивчення іноземних мов, характеризувалися підсумкові рівні володіння іноземною мовою; було визначено вимогу, що кожен учень європейської школи повинен володіти трьома мовами: рідною, однією з трьох робочих мов Євросоюзу (англійська, німецька чи французька мова) та державною мовою однієї з країн Євросоюзу [11; 12]. Однак, цей документ не вирішив повністю проблему полікультурного навчання, оскільки як у європейських країнах, так і в нашій державі на сьогодні існує проблема підвищення ефективності навчання іноземній мові та іноземною мовою з педагогічної, психологічної та методичної точок зору.

Слід зауважити, що на разі впровадження білінгвального навчання у ВНЗ, попри очевидну актуальність, має серйозні проблеми. Вони стосуються різних сторін його впровадження у навчальний процес: насамперед, відсутністю відповідного розробленого методичного забезпечення, браком часу, використанням лише традиційних методів навчання та неправильного розуміння його цілей, а іноді і зневіри у його успішність і потрібність.

Насправді ж білінгвальне навчання може принести майбутньому фахівцю більше користі, ніж класичне, розвиваючи у студента різні професійні компетенції, які у майбутньому дадуть можливість конкурувати не лише на українському, а й на світовому ринку праці. Л. В. Щерба зазначає: “Порівнюючи принципово різні мови, ми знищуємо ілюзію, до якої нас привчає знання лише однієї мови, – ілюзію, ніби існують непорушні поняття, які є однаковими для всіх часів і для усіх народів. У результаті ми звільняємо думку з полону слова, з полону мови і надаємо їй винятково діалектичної науковості” [14]. У цьому, на його думку, величезне освітнє значення білінгвізму.

Оскільки білінгвальне навчання передбачає використання іноземної мови, то ефективними можна вважати всі відомі методи, які використовуються при вивченні іноземної мови загалом і передбачають системне оволодіння чотирма основними видами мовленнєвої діяльності:

- *читання та розуміння прочитаного* (адаптованих і неадаптованих науково-популярних джерел, лекційних матеріалів, навчальних посібників, підручників і наукових статей, тестів, засобів масової інформації, англійських текстів з інтернет-ресурсу, в тому числі програмних засобів використання англійських сайтів, анування та реферування текстів);

- *слухання та розуміння почутого* (мова викладача під час лекцій, розуміння міжособистісного спілкування під час практичних занять, розуміння аудіо-інтернет-конференцій, круглих столів, семінарів, автентичних аудіозаписів наукових фільмів, художніх фільмів соціально-педагогічного спрямування);

- *говоріння* (монологічне та діалогічне мовлення на заняттях, спілкування під час практики, виступи на конференціях з участю міжнародних науковців);

- *письмо* (ведення конспекту лекцій, виконання соціально-педагогічних завдань, написання анотацій до наукових статей, написання резюме щодо подальшого працевлаштування, оформлення наукових звітів при участі у грантах, написання доповідей, рефератів для участі у міжнародних студентських конференціях).

При цьому неабияке значення відводиться оволодінню навичками комплексного використання зазначених видів діяльності при роботі над перекладом наукової літератури за фахом, який також має свої граматичні, лексичні та стилістичні особливості.

Цілком зрозуміло, що в нефілологічному вищому навчальному закладі з високим рівнем підготовки за всіма вищезазначеними видами мовленнєвої діяльності, білінгвальне навчання є можливим на старших курсах або в межах магістерської підготовки. При цьому важливе значення відіграє збалансоване використання традиційних та інноваційних методів навчання. Особливого значення при білінгвальному навчанні набуває особистісно-орієнтований підхід, який сприяє активізації творчого потенціалу та індивідуальних особливостей студентів.

Виходячи із зазначених чотирьох видів діяльності та форм організації навчального процесу при білінгвальному навчанні набуває великого значення зміст навчальних посібників і підручників, які, крім матеріалів і завдань, спрямованих на реалізацію всіх зазначених видів вивчення іноземної мови, повинні містити теоретичний матеріал, практичні та тестові завдання за спеціальним (фаховим) курсом. Навчальні матеріали підручників і посібників мають бути максимально унаочненими – повинні містити схеми, таблиці, діаграми, щоб за допомогою візуального сприйняття полегшити розуміння та усвідомлення соціально-педагогічних феноменів і вивчити фахову термінологію. У цих методичних матеріалах має бути викладена актуальність даної дисципліни англійською мовою, коротка історія та основні поняття теорії і техніки перекладу, особливості мови наукової літератури. Підручники та посібники, крім словника соціально-педагогічного

спрямування з перекладом на рідну мову, повинні містити теоретичну частину, у якій представлено особливості перекладу наукової літератури: граматичні та лексичні основи перекладу, поради з практики перекладу наукової літератури та правила використання словників і довідників. Ця теоретична частина посібника, як правило, відводиться студентам на самостійне опрацювання з метою полегшення подальшого осмисленого сприйняття основного матеріалу курсу. Основна частина підручника чи посібника повинна складатися з розгорнутого тексту лекцій, запитань для самоконтролю, тестових завдань для перевірки засвоєння матеріалу та практичних завдань, щодо заданої теми, викладених англійською мовою. Для підвищення ефективності слухового сприйняття та створення мовного середовища під час самостійної роботи бажано забезпечувати навчальні посібники аудіодисками з відповідними навчальними матеріалами.

Отже, білінгвальне навчання – це необхідна складова сучасної системи навчання у ВНЗ, яка потребує вивчення і подальшої розробки з наукової та методичної точки зору. Варіантом її впровадження в навчальний процес у ВНЗ може бути організація вивчення спеціальних курсів білінгвальним методом. Його реалізація забезпечує свідоме ставлення магістра до професійної діяльності, розвиває світогляд, самосвідомість та самовідповідальність, розширює можливості адаптації майбутнього фахівця у різних соціальних, інформаційних, наукових реаліях сьогодення. Білінгвальне навчання дасть змогу випускникам простіше інтегруватися у сучасний ринок праці, вимоги якого постійно передбачають вільне володіння однією або декількома іноземними мовами за фахом. Серед перспектив розвитку білінгвального навчання у Житомирському державному університеті імені Івана Франка – організація міжнародних студентських науково-практичних конференцій, пошук грантової підтримки білінгвальної освіти соціальних педагогів, видання адаптованих підручників і посібників за фахом, впровадження практики обміну студентами із зарубіжних ВНЗ.

Література

1. *Моїсеєва Ф. А.* Роль іноземної мови в загальній концепції підготовки сучасного фахівця / Ф. А. Моїсеєва; Донецький державний університет економіки та торгівлі імені М. Туган-Барановського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://rusnauka.com/NIO/Philologia/moisjejeva.doc.htm>. – Назва з екрана.

2. *Ситняківська С. М.* Історико-педагогічна ретроспектива проблеми становлення білінгвальної освіти у вищих навчальних закладах

України / С. М. Ситняківська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2012. – № 61. – С. 121–128.

3. Горностаев П. В. Проблемы изучения языков в наследии Я. А. Коменского / П. В. Горностаев // Иностранные языки в школе. – 1992. – № 4. – С. 35–38.

4. Ширин А. Г. Педагогические аспекты билингвизма: развитие новой научной школы / А. Г. Ширин // Ментор. – 2003. – № 2. – С. 34–38.

5. Fischman J. A. Bilingual education. An international sociological perspective. Rowley, MA : / J. A. Fischman. – Newbury House, 1976. – 217 p.

6. Kloss H. The American bilingual tradition / H. Kloss. – Rowley, MA, 1997. – P. 112–134.

7. Mackey W. F. A description of bilingualism / W. F. Mackey; In : J. A. Fishman (ed.); Reading in the sociology of language. – Den Haag : Mouton, 1977. – P. 554–584.

8. Верещагин Е. М. Вопросы теории речи и методики преподавания иностранного языка / Е. М. Верещагин. – М. : МГУ, 1969. – 90 с.

9. Вишневская Г. М. Билингвизм и его аспекты / Г. М. Вишневская. – Иваново, 1997. – 73 с.

10. Имедадзе Н. В. Экспериментально-психологические исследования овладения вторым языком / Н. В. Имедадзе. – Тбилиси, 1979. – 229 с.

11. Alex Housen. Process and Outcomes in the European Schools. Model of Multilingual Education / Alex Housen // Bilingual Research Journal. – 2002. – № 26, Spring. – P. 1–5.

12. Modern languages: Learning, Teaching, and Assessment. A Common European Framework of Reference. Draft 2 of a Framework of Reference. Council for Cultural Cooperation Education Committee. – Strasburg, 1996.

13. Bilingual Schools in Europe / Council of Europe. Report of Workshop. – Graz, 1995. – № 4 / 95.

14. Шубин С. В. Мотивация овладения иностранным языком в условиях билингвального обучения в вузе : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. В. Шубин. – Великий Новгород, 2000. – 279 с.